

In memoriam P. J. Bouman

Op 10 maart 1977 overleed P. J. Bouman, van 1946 tot 1967 hoogleraar in de sociologie aan de Groninger universiteit. Samen met enkele andere, in dezelfde tijd benoemde hoogleraren, zoals Van Heek, Hofstee, Den Hollander, Groenman en Kruyt, heeft hij het gezicht van de Nederlandse sociologie in belangrijke mate bepaald.

Bouman werd in 1946 te Groningen benoemd op de eerste volledig sociologische leerstoel in Nederland. Zijn benoeming vond plaats in de juridische faculteit, waar de sociologie als keuzevak werd ingevoerd, vooral op aandringen van de toenmalige hoogleraar in de criminologie M. P. Vrij. Deze was van mening dat alle maatschappelijke aspecten van het moderne Nederland in allerlei faculteiten meer tot hun recht zouden moeten komen. Boumans onderwijstaak bleef maar korte tijd beperkt tot één faculteit. In 1948 werd hij namelijk belast met de inrichting van een economische faculteit. Zijn ideaal van een integratie van economie en sociologie werd echter door de economen die hij aantrok niet gedeeld; ook in de economische studie bleef de sociologie een keuzevak. In 1950 kreeg Bouman echter de kans om binnen drie verenigde faculteiten een studierichting met de sociologie als hoofdvak op te zetten en vervolgens uit te bouwen. Zolang deze verenigde faculteiten hebben bestaan — tot het studiejaar 1964/1965 — is Bouman er voorzitter van geweest.

Hoewel de nieuwe opleiding in de sociologie zeer bescheiden startte, mocht ze zich reeds spoedig in een grote toeloop verheugen. Dat was niet alleen het gevolg van de belangstelling voor het nieuwe vak en de aantrekkingskracht die Bouman als begenadigd docent uitoefende, maar ook van de goede beroepsmogelijkheden die de opleiding bood. De sociologie werd namelijk door de Nederlandse samenleving verbluffend snel aanvaard. Dat was voor een niet gering deel te danken aan de goodwill, die Bouman en zijn medehoogleraren van het eerste uur hebben gekweekt.

Meer dan iemand anders koesterde hij daarbij het ideaal van een veelzijdige opleiding van de sociologen, waardoor deze in allerlei beleidsfuncties hun praktische bruikbaarheid konden tonen. Daarom was hij naderhand zo bevreesd voor een te ver gaande specialisatie.

Pieter Jan Bouman werd geboren op 19 september 1902 in het toenmalige Batavia. Zijn middelbare schoolopleiding genoot hij te Rotterdam, waar hij vervolgens ook economie studeerde. Hij kwam daarbij vooral onder de indruk van de colleges van F. de Vries, in het bijzonder diens analyse van de marxistische arbeidswaardeleer. Toen Bouman echter zelf *Das Kapital* ging lezen, raakte hij het meeste geboeid door Marx' beschrijving van de sociale gevolgen van de industriële revolutie. Daarom koos hij na zijn kandidaatsexamen economische en sociale geschiedenis als keuzevak. Zijn leermeester Sneller wekte daarbij zijn belangstelling voor de godsdienst-sociologische studies van Max Weber en Ernst Troeltsch. Grote indruk op Bouman maakte Webers these, dat bij de overheersende kracht van economische factoren in de ontwikkeling van het Westerse kapitalisme het geloof en met name het calvinisme toch een zelfstandige, scheppende rol had gespeeld door via een nieuwe 'Wirtschaftsgesinnung' sociale structuren te beïnvloeden. Over dit hema publiceerde hij in 1932 een artikel. Hij was daarmee niet alleen de enige Nederlandse socioloog die deelnam aan de internationale discussie over Webers geruchtmakende theorie, maar bovendien de eerste Nederlandse socioloog die over Weber schreef.

Na zijn studie werd Bouman leraar aan de RHBS te Middelburg. Deze baan liet hem voldoende tijd voor studie. Hij haalde de akte MO geschiedenis en schreef zijn dissertatie over *Rotterdam en het Duitse achterland* (1931). Ook zijn volgende publikaties liggen voor een deel op het gebied van de sociale en economische geschiedenis. Voor Jan en Annie Romeins *De lage landen bij de zee* schreef hij in 1934 de hoofdstukken 'Hollands welvaren' en 'Van vroeg tot modern kapitalisme', samen vormend een economische geschiedenis van Nederland sedert de middeleeuwen. In 1930 publiceerde hij zijn veel gebruikt *Leerboek voor economische geschiedenis* en in 1946 zijn lijvige geschiedenis van de Zeeuwse landbouw.

Boumans hart ging toen echter al lang uit naar de cultuurgeschiedenis en de cultuursociologie. Via het werk van Weber hoopte hij door te dringen tot 'der schicksalvollsten Macht unseres modernen Lebens: dem Kapitalismus'. Waarom ontstond alleen in het Westen wetenschap in moderne zin, ontwikkelde zich een rationeel systeem van rechtsregels, kwam het tot vorming van bureaucratieën, waarin vakspecialisten een bijzondere plaats innemen? Waarom ontwikkelde zich ook alleen in het

Westen de kapitaalberekening en de markteconomie in combinatie met de organisatie van vrije arbeid? Voor deze problematiek bestond toentertijd in Nederland uitermate weinig belangstelling. Bouman vond een eerste gesprekspartner in zijn briljante leerling Job van Leur, die naderhand in Leiden indologie ging studeren en in zijn dissertatie Webers categorieënleer toepaste op de Aziatische geschiedenis.

In Webers analyse van de groei van het Westerse rationalisme vond Bouman echter weinig aanknopingspunten voor het begrijpen van actuele ontwikkelingen. Deze vond hij naderhand wel in Karl Mannheims *Mensch und Gesellschaft im Zeitalter des Umbaus* (1935). Deze studie gaf hem inzicht in de interdependentie van sociaal-structurele en sociaal-psychologische factoren. Weber en Mannheim hielpen Bouman bij zijn plaatsbepaling in een tijd van versnelde geschiedenis. Daarbij zette hij zich vooral af tegen de te esthetische wijze, waarop Huizinga zich rekenschap gaf van het verleden. Hij vroeg zich af, wat Huizinga had bewogen om te schrijven over de schaduwen van morgen in plaats van over die van gisteren. 'Ontbrak het hem, met zijn beperkt cultuurbegrip ("Kultur" als "het hogere") aan een arsenaal van begrippen voor een analyse van de tijd van het moderne en het late kapitalisme waarin de trits wetenschap-techniek-markteconomie cultuurdominant was geworden? Vermoedelijk wel. Huizinga's misvatting over de sociologie (door hem nog gezien als een 19e-eeuwse wetenschap van sociale "wetmatigheid"), zijn onbekendheid met het werk van Max Weber vooral, behoefde zijn visie op de middeleeuwen niet te schaden. Voor het doorzien van oorzaken van disharmonie in de moderne geschiedenis daarentegen had hij tot methodische benutting moeten komen van cultuursociologisch inzicht, dat hij wel bezat (getuige zijn *Mens en menigte in Amerika*).'

Boumans studie over de schaduwen van gisteren verscheen in 1938 onder de titel *Van Renaissance tot Wereldoorlog*. Het is — ook volgens hem zelf — zijn belangrijkste werk en het markeert zijn overgang tot de sociologie. Nog in hetzelfde jaar verscheen zijn eerste grote studie op sociologisch terrein, namelijk zijn bijdrage 'Sociologie' tot *Scientia, handboek voor wetenschap, kunst en godsdienst*. Twee jaar later werd deze gevolgd door *Sociologie, begrippen en problemen*, het eerste Nederlandse leerboek der sociologie dat die naam verdient.

Zijn keuze voor de sociologie en naderhand voor de leerstoel in Groningen (en niet voor die van zijn leermeester Sneller) betekende echter geenszins, dat hij voortaan de geschiedenis versmaadde. Hij heeft 'de sociologie nooit anders kunnen zien dan als een studie van veranderende sociale structuren, waarin het historisch "eenmalige" niet buiten beschou-

wing kon blijven'. Voortgezet onderzoek sterkte hem veeleer in zijn mening 'dat geen enkele sociale structuur (binnen grotere cultuurpatronen) van de dimensies tijd, groei, ontwikkeling kan worden ontdaan'.

Als historisch georiënteerd cultuursocioloog heeft Bouman in de Nederlandse sociologie een geheel eigen plaats ingenomen. Wat zijn betekenis voor de Nederlandse sociologie ook geweest moge zijn, men kan moeilijk zeggen dat hij in de traditie van deze stond. Er bestaat wel een typisch Nederlandse sociologie. Deze heeft een heel eigen ontwikkeling doorgeemaakt, zoals dat trouwens geldt voor alle landen waar de sociologie wortel heeft geschoten. Op dit merkwaardige feit is door Bouman reeds in 1938 gewezen: 'In Duitsland loopt de weg gewoonlijk door filosofie, economie en geschiedenis, in Frankrijk door de psychologie, in Engeland en Amerika door ethnografie en psychologie, in Nederland door ethnografie en sociale geografie, ook wel door de rechtswetenschap en criminologie. Er zijn echter uitzonderingen, die de regel bevestigen.'

In Nederland vormde Bouman zelf zo'n uitzondering. Als enige van zijn generatie kwam hij niet uit de sociografische traditie voort. Al vroeg genoot zijn voorkeur de Duitse sociologie. 'De grote betekenis van de filosofische en historische propaedeuse ligt voor de hand: zij geeft een ruime blik, een begrip voor het verband tussen ogenschijnlijk ver uiteenliggende gebieden en inzicht in de cultuurhistorische problemen, die door hun synthetische aard een goede grondslag vormen voor de sociologie. Het is geen toeval, dat juist Duitsland, waar de historisch-filosofische scholing steeds in hoog aanzien stond, zo'n groot aantal uitnemende sociologen heeft voortgebracht.'

De voorkeur voor de Duitse sociologie is bij Bouman gebleven. Ook na de oorlog is hij haar ontwikkeling met grote interesse blijven volgen, evenals trouwens die van de Duitse maatschappij, getuige zijn boeken *Samenleving in puin* (1949) en *Het vluchtelingenprobleem in West-Duitsland* (1950). Zelf was Bouman één van de weinige Nederlandse sociologen die in Duitsland bekendheid genoot. Die bekendheid dankte hij niet alleen aan zijn vele persoonlijke contacten, maar ook aan de Duitse vertalingen van zijn sociologische leerboeken. Bouman heeft er veel toe bijgedragen de moderne Duitse sociologie hier bekend te maken. Zo werd door zijn toedoen Königs *Soziologie heute* vertaald. König zelf liet hij, evenals Dahrendorf en Schelsky, gastcolleges geven. In zijn eigen colleges schonk hij veel aandacht aan Weber en Mannheim en later ook aan Dahrendorf. Toch was Bouman niet eenzijdig Duits georiënteerd. Zijn behoefte aan een synthese van Duitse en Amerikaanse sociologie blijkt nog uit zijn laatste

wetenschappelijke publikatie, *Fundamentele sociologie* (1966).

Het feit, dat Boumans voornaamste bijdragen liggen op het terrein van een historisch gerichte cultuursociologie, betekent allerm minst dat hij geen belangstelling had voor concreet empirisch onderzoek. Ook op dit gebied heeft hij een aantal bijdragen geleverd. In zijn studie over de Rotterdamse bevolking, *De groei van de grote werkstad* (1952) maakte hij gebruik van de in ons land weinig gevolgde methode om levensgeschiedenissen te vergaren. Zijn lijvig werk over *De April-Mei-stakingen van 1943* (1950) bevat interessante bijdragen tot een historische sociale psychologie. Ook bij zijn medewerkers en leerlingen heeft Bouman steeds aandacht gevraagd voor een empirische sociologiebeoefening. Daarbij gaf hij zelf het voorbeeld. Zo stelde hij in 1951 een onderzoek in naar de arbeidsvoorziening in de Groningse confectie-industrie en in 1961 naar de Rotterdamse Rijnvaart. Een groot aandeel had hij ook in het onderzoek naar de sociale, economische en culturele situatie in Noord-Groningen (*Bedreigd bestaan*). Het is typerend voor Bouman, dat zijn aandeel in dit onderzoek niet beperkt bleef tot de opzet en rapportering, maar dat hij eveneens actief deelnam aan het veldwerk. Meer dan op het arsenaal van technische hulpmiddelen vertrouwde hij 'in het veld' op zijn scherpe intuïtie. Ook als onderzoeker ging hij bij voorkeur 'verstehend' te werk. Evenals Schelsky beoefende hij het empirisch onderzoek als een 'sociale geschiedschrijving van het heden'.

Bouman heeft binnen de Nederlandse sociologie een tijd lang een geïsoleerde positie ingenomen. In de jaren vijftig was er een nieuwe generatie sociologen aan bod gekomen, 'een generatie van ontevreden: sociaal-geografen qua opleiding, sociografen naar naamgeving, sociologen uit ambitie', zoals één hunner deze naderhand typeerde. Deze generatie, die in de *Sociologische Gids* haar spreekbuis vond, verwierp niet alleen de sociografie, maar ook de cultuursociologie. Tegelijk kwam ze op voor professionalisering en verwetenschappelijking. De 'algemene maatschappijleer' maakte plaats voor de 'moderne sociologie'. Bouman volgde deze ontwikkeling met de nodige scepsis. Hij verweet de analytisch georiënteerde 'moderne' sociologie, met haar voorliefde voor micro-sociologische modellen, 'werkelijkheidsvreemd empirisme' en gebrek aan 'verbeeldingskracht'. (Het boek van Mills, waaraan deze termen zijn ontleend, werd door zijn toedoen in het Nederlands vertaald.)

Ook het optimisme, dat zich in die tijd alom van veel sociologen meester maakte, werd door Bouman niet gedeeld. In zijn terugblik op tien jaar *Sociologische Gids* bepleitte hij zelfkritiek, die ons voor zelfvoldaanheid kan behoeden. 'Wij weten allen immers maar al te goed hoe jong en onvolkomen de sociologie als wetenschap is. Tussen vele andere wetenschap-

pen in, staat ze nog slechts in de kinderschoenen. Het lijkt er echter wel eens op, dat sommigen in jeugdig enthousiasme deze kinderschoenen voor zevenmijlslaarzen aanzien. Laten we ons vooral niet laten misleiden door de vorderingen, die we hebben gemaakt. Het samenspel tussen de theoretische en de empirische sociologie is gebrekkig gebleven. Ons theoretisch draagvlak kan evenmin hecht worden genoemd. Nog steeds ontbreekt een in ieder opzicht bruikbare categorieënleer. Over een aantal van de meest fundamentele begrippen heerst verschil van inzicht. Om te peilen welke mogelijkheden braak liggen, kan nog steeds met profijt studie worden gemaakt van het werk van de klassieken Durkheim, Simmel en Weber.'

Intussen is het getij in de sociologie geheel gekeerd. Met de zelfkritiek is er hernieuwde aandacht gekomen voor de klassieken en de thema's die hen bezighielden. Ook de sociologie van de sociologie staat opnieuw in de belangstelling. Bouman was er niet door verrast. In zijn eerder geciteerde terugblik schreef hij reeds: 'Wanneer wij de kennissociologie toepassen op de sociologie zelve — nog steeds een der aantrekkelijkste opgaven, die ik ken — zal het ons duidelijk zijn, dat de sociologische probleemstelling mee verandert met de sociale structuurveranderingen, welke in het studieobject van de sociologie zijn opgenomen.'

B. C. van Houten